

УДК 811.161.2'373.4:395.5:398.8

Вітання, уживані в мові українського пісенного фольклору

Ольга ГРИЦЕНКО

Здобувач Запорізького національного університету,
 учитель Запорізького технічного ліцею
 69002, м. Запоріжжя, вул. Залізнична, 11
 E-mail: vosgoscx39001@gmail.com

У статті проаналізовано етикетні лексеми та фразеологічні звороти на позначення привітань, які вжито в мові української народної лірики. Визначено актуальність запропонованої теми, висвітлено погляди вчених на природу таких лексем та словосполучень як етикетних одиниць. Звернено увагу на їхній лексичний склад, особливості семантики, умови функціонування. Описано синонімічний ряд вітань, уживаних в фольклорно-пісенних текстах. Встановлено, що етикетні стереотипні формули диференційовані залежно від жанрової приналежності пісні. Охарактеризоване стилістичне навантаження етикетних одиниць. У системі етикетних вітальних одиниць у мові українського пісенного фольклору, на думку дослідниці, можна виділити стилістично нейтральні та стилістично марковані мовноетикетні одиниці. До стилістично маркованих етикетних утворень належать діалектні, розмовні, пестливі, застарілі. Формули привітання характерні для українських народних пісень різних жанрів. Найчастіше фіксуємо їх у мові календарно-обрядової поезії, де вони виконують не лише стилістичну, а й текстотвірну роль.

Ключові слова: мовний етикет, етикетна формула, етикетний епітет, вітання.

Спілкування як особливо важливий вид діяльності людини є складною системою. Крім способів звертання, важливе місце при встановленні та продовженні контакту відіграють так звані стереотипні етикетні формули. Стереотипними вони стають через свою сталість і часте вживання в однакових, закріплених суспільством ситуаціях. Формули мовленнєвого етикету в лінгвістичній науці розглядали багато дослідників.

О. М. Миронюк, дослідниця історії українського мовного етикету, вважає, що “найпоширенішими виразами мовного етикету є ті, що вживаються при зустрічі і прощанні, ними починається і завершується розмова... Ці вирази становлять своєрідну рамку, в межах якої відбувається обмін інформацією між людьми, що спілкуються” [11, с. 79]. С. К. Богдан називає привітання найчастіше вживаним етикетним виразом [3, с. 31]. За “Словником української мови” лексема *вітання* означає “*слова або жести, звернені до кого-небудь під час зустрічі на знак прихильного ставлення, доброзичливості*” [СУМ (I): 686]. М. М. Жовнір стверджує, що вітання є елементами “національно-мовного етикету, стереотипними формулами, що виконують функцію встановлення комунікативного контакту, демонстрації позитивної налаштованості та внутрішньої установки комунікативних партнерів” [7, с. 91 – 92].

Однак на теперішній час в українському мовознавстві немає праць, у яких би розглядалися етикетні вітальні формули, уживані в мові української народної лірики. Український фольклор як одна з форм існування національної мови сприяє вдосконаленню літературної мови, вносить етнічний елемент, знак. В українському пісенному фольклорі бачимо не одне покоління нашого народу, а тому правила по-

ведінки в такому дискурсі становлять цінний, багатющий матеріал для сучасників. Мета розвідки – аналіз народнопісенних етикетних лексем та фразеологізмів, які функціонують в комунікативній ситуації вітання.

Спочатку розглянемо темпоральні формули *добрий день*, *добрий вечір*, а також їхні розмовні стягнені варіанти *добрідень*, *добривечір*. Етикетні одиниці зі словом *добрий* характерні для багатьох слов'янських народів, що зумовлено вірою в магію слова. Появу стягнених розмовних форм О. М. Миронюк пояснює економією мовних засобів та тим, що "ці форми вживаються в ситуаціях побутових, дружніх, позбавлених будь-яких проявів офіційності" [11, с. 80 – 81]. С. К. Богдан вважає їх універсальними, оскільки вони не мають лексем "ти", "ви", що зумовлює зручність їх використання [3, с. 31].

Темпоральний етикетний фразеологізм *день добрий* у мові пісенного фольклору функціонує з постпозиційним прикметником *добрий*, отже, має стилістичне навантаження: – *Ой день добрий, молодий хазяїн* [С-П: 105]; *Гиля й, гиля й, гусоньки, на став, // День добрий, дівчино, бо я ще не спав* [КЩ: 607]; – *А день добрий, а ти рідний батьку, // Та продай сіна в'язку* [ЧП: 325]. Фразеологізм *день добрий* зрідка ускладнюється займенником та іншими компонентами: *Добрий день вам в вашій хаті! // Як ви живете?* [ВП: 182]. Фіксуємо також привітання, оформлене у вигляді прийменникової конструкції *на добрий день*: *На добрий день, ненько моя, // Тепер я у вас* [ВП: 93]; *На добрий день, дівчино!* [Р-П (I): 487]. Народнопоетичній мові властиве вживання діалектної формули *дзін добрий*: *А дзін добрий вам, панове, я приїхав в госці! // А дзін добрий вам, панове, розкажіть новину* [П: 686].

Стягнену розмовну етикетну форму *добрідень* у мові українських народних пісень самостійно використовують досить обмежено. Як правило, її може ускладнювати прийменник *на*, вигук *ой* та звертання. Наприклад: – *Добрідень тобі, ненько!* [ВП: 307] поряд з *Ой добридень, капітане, я ті не боюси* [П: 446]; *На добридень, ненько!* [Р-П (II): 41].

Подекуди етикетна формула привітання складається із двох етикетних фразеологізмів: – *На добрий день, пане Саво, як ся, Саво, маєш?* [П: 492]. Зрідка етикетний фразеологізм *як ся маєш* самостійно виконує роль привітання у сполученні зі звертанням: *Ой дівчино, як ся маєш, // Чого сидиш та й думаєш?* [С-П: 34]; *Гей, слухай, дівча, як ся маєш, // Гей, ци мі свої гамбці даєш* [ЖП: 195].

Етикетна формула привітання *добрий вечір* у тлумачному словнику має таку дефініцію: "Традиційне взаємне дружнє вітання при зустрічі увечері" [СУМ (II): 322]. Привітання може ускладнюватися займенниками *вам*, *тобі*, а також звертанням: *Добрий вечір вам, добрим господарю, // Ми не самі йдемо, ми козу ведемо* [КЩ: 570]; *Добрий вечір тобі, господарю!* [КЩ: 59]. Переміщення компонентів робить більш інтонаційно насиченим означення *добрий*, "весь вислів набуває експресивного забарвлення" [3, с. 31]: *Вечір добрий, дайте пиріг довгий!* [КЩ: 529]; *Вечір добрий, хлопці!* [П: 693]. У мові пісенного фольклору у складі вітання *добрий вечір* функціонують діалектні фонетичні варіанти іменника *вечор* і *вечер*: – *Добрий вечір тобі, тещечку, дай свою ручку* [ЧП: 457]; *Добрий вечер на сей вечер, // Гей ти зоре, ти вечірня!* [ЮФ: 69]; *Добрий вечор, господарю, // Винесь же нам ковбас пару* [КЩ: 531]. Етикетний фразеологізм *добрий вечір* може поєднуватись із запрошенням і звертанням: *Добрий вечір, сватове, панове, просимо вас, // Прилетіла наша утонька до вас* [ВП: 351].

У "Словнику української мови" стягнена форма *добривечір* має таке етикетне значення: "Уживається як привітання ввечері; добрий вечір" [СУМ (II): 321]. О. М. Миронюк уточнює, що одиниці *добрий вечір* та *добривечір* не є абсолютними синонімами, оскільки остання має відтінок розмовності [11, с. 79 – 82]. У мові народних пісень розмовна форма *добривечір* ускладнюється звертанням: – *Добривечір, дівчино, куди йдеши?* [ЖП: 115]; *Добривечір, старі люде!* [ПМ: 153]; – *Добривечір, дівчата, // Умерла жінка моя, // Ще й дитина малая* [ОФБ: 202]. Зауважимо, якщо етикетна формула *добрий*

вечір більше характерна для мови календарно-обрядової лірики (де комуніканти є людьми сторонніми), то стилістично маркована форма *добри́вечір* широко використовується в родинно-побутових піснях (невимушене спілкування між близькими людьми): – *Добри́вечір, матусенька, дай води напитися, // Пусти дочку на улицу а хоть подивитися* [МВ: 183]; – *Добри́вечір, моя й мила, чи чуєш? // Ой чи сама, мила, ночуєш?* [МГ: 48]; *Добрий вечір вам, // Дайте дохід нам* [КЩ: 495]; але – *Добрий вечір, Марусенько, чи пан же твій дома* [МВ: 302] тощо.

Роль вітання може виконувати фразеологічний зворот *здоров був* або його усічений варіант (*здоров, здорова, здорові*). У “Словнику української мови” фразеологізм *здоров (здорова, здорові)* [був, була, були, будь, будьте і т. ін.] має таку дефініцію: “Усталена формула вітання при зустрічі” [СУМ (III): 546]. О. М. Миронюк вважає цю формулу фамільярною [11, с. 79 – 82]. Етикетний фразеологізм *здоров (здорова, здорові) був (була, були)* [будь, будьте] зрідка використовується в мові пісенного фольклору. Г. В. Бобровська, досліджуючи російські привітання, зазначає, що “сучасні стандартні привітання виникли шляхом семантичної редукції побажань *здоров’я та успіхів*” [2, с. 118]. О. М. Миронюк зауважує, що розташування компонентів у цьому вислові повинне бути саме таким, оскільки зміна місця компонентів (наприклад, *будь здоров*) зумовить зміну семантики, а відтак це вже буде одиниця іншої тематичної групи – прощання [11, с. 81]. Як правило, привітання, виражені фразеологізмом *здоров (здорова, здорові) був (була, будь)*, адресовані парубкові, дівчині, небайдужим один до одного співрозмовникам: – *Дівчино кохана, здорова була* [ПМ: 41]; *Ой бувай здоров, чорнобривий, // Чом до мене не говориш?* [Р-П (I): 515]. У мові народних пісень за частотою вживання етикетні формули *здоров, здорова, здорові* + звертання посідають перше місце серед інших етикетних формул: – *Здорова, дівчинонька, // Несуджена дружинонька* [МГ: 17]; *Здоров, козак-серце!* [ІМ: 129]; – *А здорові, хлопці!* [ІП: 678]. Етикетне привітання *здоров (здорова, здорові)* + звертання може супроводжуватися питаннями про *здоров’я*, справи: *Здоров, здоров, нене, // Чи добре без мене* [ВП: 83]; *Ой здорова, мила, чи здорова-жива?* [Р-П (II): 303].

Етикетна лексема *здрастуй (здрастуйте)* в тлумачному словнику має таку семантику: “Вітання при зустрічі” [СУМ (III): 549]. О. М. Миронюк зауважує, що в цьому слові відбулося спрощення приголосних, його вживання характерне ще для давньоруської мови, в яку воно потрапило зі старослов’янської [11, с. 81]. С. К. Богдан вважає, що привітання *здрастуй, здрастуйте* є “запозиченням з російської мови” [3, с. 31]. У народнопісенній мові вживаються етикетні лексеми *здрастуй, здрастуйте*, рідше – *здраствуй: Здрастуй, парень, чи жонатий?* [С-П: 185]; *Здрастуй, некруте жонатий! // Чи є в тебе отець-мати?* [С-П: 164]; *Здрастуйте, з Новим годом, з Василем* [КЩ: 539]; *Здраствуй, мої хлопці!* [ІП: 691]. Етикетна лексема *здрастуй (здрастуйте)* в мові народної поезії часто сполучається зі звертаннями: – *Здрастуй, здрастуй, козак Саво, // Ти здоров буваєш* [ІМ: 221].

“Словник української мови” фіксує етикетний фразеологізм *Боже поможи (помагай)! із таким значенням: “Уживається як вітання з побажанням успішної роботи тому, хто щось робить, працює”* [СУМ (I): 208]. У мові пісенного фольклору більш поширеним є його варіант *помагай Біг (Бог)* і використовується ця етикетна одиниця стосовно будь-якої особи: *Помагай Біг, друже!* [МВ: 380]; *Помагай Біг, серце!* [МВ: 298]; *Помагай Бог, діду!* [ІП: 436]; *Помагай Біг, молодий хазяїн, // Гей нащо ж ти сіно косиш?* [С-П: 104]. Мовною економією можемо пояснити появу та вживання в народній ліриці варіантів з усіченими або пропущеними звуками *помагай-бі (помагайбі), помай Біг, май-Біг (май Бог)*, що відбивають діалектне мовлення. Наприклад: *Помагай-Бі, мусь пане!* [Р-П (II): 406]; *Ой помай Біг, добрі люди, десь тут моя донька* [Р-П (II): 154]; – *Май-Біг, помай-Біг, золотарчику!* [ЮФ: 47].

Як вітальна етикетна одиниця в мові народної поезії використовується лексема *чолом: Чолом, пане наш, гетьмане, чолом, батьку наш!* [ІП: 233]. У “Фразеологічному

словнику української мови” усталений вираз *чолом* (тобі, вам) має позначку “заст.” і таку семантику: ‘*Форма шанобливого вітання при зустрічі*’ [ФСУМ: 950]. С. К. Богдан називає вислів *чолом тобі!* архаїчним. Очевидно, тут має місце вербалізація етикетного жесту, поклону. Привітання *чолом тобі, вам* характерне для мови історичних пісень, має відтінок пафосності й шанобливої офіційності: *Ей, чолом, чолом, найясніший царю* [П: 314]. Хоча в деяких піснях етикетна формула *чолом* + звертання вживається і як вітання до близької людини, можливо, з метою підкреслення поваги до неї: – *Чолом, мила, чорнобрива, // А чолом, моя пані* [МГ: 48].

Роль привітання в мові пісенного фольклору виконує питальна етикетна одиниця *чи жив-здоров*, яка є особливістю родинно-побутової лірики, оскільки вона в своїй семантиці містить елемент повтору, що характерний для побутового, невимушеного спілкування. Наприклад: *Ой чи жива, чи здорова // Моя Хведорка чорноброва* [К-О: 351]; *Чи жив, чи здоров, // Чи жив, чи здоров мій муж молодий?* [МГ: 92].

До привітань зараховуємо святкові вітальні традиційні формули *святий вечір, щедрий вечір*. Вони вживаються переважно в календарно-обрядовій ліриці, зокрема в колядках. У тлумачному словнику ці традиційні вислови не мають етикетної семантики [СУМ (XI): 578; (I): 344]. Привітання *святий / щедрий вечір* (*вечер, вечор*) можуть функціонувати самостійно, позиція компонентів названих етикетних одиниць є сталою – спочатку прикметник, потім – іменник. Наприклад: *Святий вечір! // Приїде тебе королевич сватать* [КЩ: 437 – 438]; *Святий вечір! // Всім козаченькам у війсьцо іти, // Пану Івану коругів нести* [КЩ: 194]; *Ой в Львові, Львові та й на торгіві, // Приспів: // Щедрий вечір!* [КЩ: 230]; *Ой там за горою та за кам’яною, // Приспів: Щедрий вечір! // Ой там виходило та три товариші* [КЩ: 47]; *Сама там була, рожу щипала. // Святий вечір!* [МВ: 127]; *За ворітьми на муравці, // Приспів: // Щедрий вечор, святий вечор!* [КЩ: 298]. Вітальні вирази *святий вечір* та *щедрий вечір* можуть поширюватися звертанням – назвою адресата колядки: *Щедрий вечер, пане господару, // Щастя, боже, твоєму товару* [КЩ: 483]; *Щедрий вечір, дядьку, вам! // Хорошую дядину бог вам дав* [КЩ: 515].

Зауважимо, що більш уживаними в мові народних пісень є синтетичні вітальні конструкції, які складаються із двох-трьох подібних синонімічних словосполучень *щедрий вечір* (*вечер, вечор*) + *добрий вечір* (*вечер, вечор*) + *святий вечір* (*вечер, вечор*), серед яких перше місце посідає вітання *щедрий вечір, добрий вечір*. Наприклад: *І ти, Петре, і ти, Павле. // Приспів: // Щедрий вечір, добрий вечір!* [КЩ: 97]; *Ой по горі, по високій, // Приспів: // Щедрий вечір, о святий вечір!* [КЩ: 337]; *Перед дверима стоїть калина. // Приспів: // Святий вечір, добрий вечір!* [КЩ: 292]. Синтетичні конструкції *щедрий вечір, добрий вечір* можуть містити вказівку на того, кому адресовано таке привітання: *Приспів: // Щедрий вечір, добрий вечір // Добрим людям на здоров’я!* [КЩ: 252].

Отже, система етикетних вітальних одиниць у мові українського пісенного фольклору є різнобарвною. Серед них можна виділити стилістично нейтральні (*добрий день /вечір*) та стилістично марковані мовноетикетні одиниці. До стилістично маркованих етикетних утворень відносимо діалектні (*дзінь добрий*), розмовні (*добридень*), пестливі (*добрий вечеронько*), застарілі (*чолом тобі, вам*). Формули привітання характерні для українських народних пісень різних жанрів. Найчастіше фіксуємо їх у мові календарно-обрядової поезії, де вони виконують не лише стилістичну, а й текстотвірну роль.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балакай А. Г. Словарь русского речевого этикета / 2-е изд., испр. и доп. / А. Г. Балакай. – Москва : АСТ-ПРЕСС, 2001. – 672 с.
2. Бобровская Г. В. *Будь здоров! Здорово живёшь!* / Г. В. Бобровская // Русская речь. – 2002. – № 1. – С. 118–120.
3. Богдан С. К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність / С. К. Богдан. – К. : Рідна мова, 1998. – 475 с.

4. Богдан С. К. Скільки способів привітання є в українців? / С. К. Богдан // Урок української. – 2001. – № 5. – С. 30–36.
5. ВП: Весільні пісні [упоряд., авт. ст. та прим. М. М. Шубравської / відп. ред. І. П. Березовський / ред. кол.: С. Д. Зубков, О. І. Дей та ін.]. – К.: Дніпро, 1988. – 476 с. (Б-ка укр. усної нар. творчості).
6. ЖП: Жартівливі пісні: Родинно-побутові [упоряд. О. І. Дей, М. Г. Марченко, А. І. Гуменюк]. – К.: Наукова думка, 1967. – 798 с.
7. Жовнір М. М. Функціонування етикетних формул вітання і прощання в жанрі світської бесіди / М. М. Жовнір // Філологічні науки: Збірник наукових праць. – Полтава, 2012. – Вип. 10. – С. 90–97.
8. ПП: Історичні пісні [вступ. стаття, впор. І. П. Березовського, М. С. Родіної; за ред. М. Т. Рильського і К. Г. Гуслистого]. – К.: Вид-во АН УРСР, 1961. – 1076 с.
9. КЩ: Колядки та щедрівки. Зимова обрядова поезія [за заг. ред. О. І. Дея]. – К.: Наукова думка, 1965. – 804 с.
10. Литовченко В. М. Мовленнєвий етикет як компонент комунікації / В. М. Литовченко // Науковий вісник Ізмаїльського державного педагогічного інституту. – 2000. – № 9. – С. 175 – 177.
11. Миронюк О. М. Про найуживаніші форми мовного етикету / О. М. Миронюк // Культура слова. – К.: Наукова думка, 1987. – Вип. 33. – С. 79 – 82.
12. ЮФ: Народні пісні Буковини в записах Юрія Федьковича [упоряд. О. І. Дей та О. С. Романець]. – К.: Музична Україна, 1968. – 222 с.
13. ІМ: Народні пісні в записах Івана Манжури [упоряд. О. І. Дея]. – К.: Музична Україна, 1974. – 350 с.
14. МГ: Народні пісні в записах Миколи Гоголя [упоряд. О. І. Дея]. – К.: Музична Україна, 1985. – 202 с.
15. ПМ: Народні пісні в записах Панаса Мирного та Івана Білика [упоряд., вступ. стаття і прим. І. В. Хланти]. – К.: Музична Україна, 1977. – 198 с.
16. СУМ: Словник української мови: в XI т. – К.: Наукова думка, 1971 – 1980.
17. К-О: Українські народні пісні. Календарно-обрядова лірика [вступ. стаття, упоряд., прим. О. І. Дея]. – К.: Держлітвидав, 1963. – 569 с.
18. Р-П: Українські народні пісні. Родинно-побутова лірика: в 2 ч. [упоряд., вступ. ст. – Г. К. Сидоренко]. – К.: Дніпро, 1964. – Ч. 1.: Пісні про кохання. – 586 с.; Ч. 2.: Пісні про родинне життя. Ліричні пісні на різні теми. Жартівливі пісні. – К.: Дніпро, 1965. – 527 с.
19. ОФБ: Українські народні пісні в записах Осипа та Федора Бодяньських. – К.: Наукова думка, 1978. – 326 с.
20. МВ: Фольклорні записи Марка Вовчка та Опанаса Марковича. – К.: Наукова думка, 1983. – 525 с.
21. *Формановская Н. И.* Речевой этикет и культура общения / Н. И. Формановская. – Москва: Высшая школа, 1989. – 159 с.
22. ФСУМ: Фразеологічний словник української мови / уклад.: В. М. Білоноженко та ін. – К.: Наукова думка 1993. – 984 с.
23. ЧП: Чумацькі пісні [ред. кол.: О. І. Дей, М. М. Гордійчук, С. Д. Зубков, та ін; упоряд. О. І. Дей, А. Ю. Ясенчук, А. І. Іваницький] – К.: Наукова думка, 1976. – 546 с.

Salutations, used in the Language of Ukrainian Folk Songs

Olga GRICENKO

The article analyzes the etiquette tokens and idioms to describe greetings used in language Ukrainian folk poetry. Determined the relevance of the proposed topic. Deals with the views of scientists on the nature of such phrases as tokens and etiquette units. Attention is paid to their lexical composition, conditions of operation. Formula speech etiquette in linguistic science is considered by many researchers. However, to date no studies, which would be the subject of etiquette stereotyped formulas used in the speech of Ukrainian folk poetry. greeting etiquette system units in the language of song Folklore is multicolored. There are stylistically neutral and stylistically marked units. The latest highlight dialect formula, speaking, labeled caressing, older. Formulas greeting common to all kinds of songs. Most often fix them language calendar ritual poetry, where they have not only stylistic, but a text-forming function.

Keywords: linguistic etiquette, etiquette formula, etiquette epithet, greetings, salutations.

Стаття надійшла до редколегії 24.06.2015
Прийнята до друку 29.07.2015